

İSTANBUL 26. AĞIR CEZA MAHKEMESİ
Dava no. 2017/127

Türkiye Cumhuriyeti

Davacı

Ahmet Hüsrev Altan ve Mehmet Hasan Altan

Davalılar

ARTICLE 19 BİLİRKİŞİ RAPORU

Giriş

1. Bu bilirkişi raporu, dünya genelinde ifade özgürlüğü ve bilgi edinme özgürlüğü haklarını korumak ve desteklemek için çalışan bağımsız bir insan hakları örgütü olan ARTICLE 19, Küresel Özgür İfade Kampanyası (ARTICLE 19) tarafından hazırlanmıştır. Sayın Ahmet Hüsrev Altan ile Mehmet Hasan Altan'ı temsil eden avukat Veysel Ok tarafından, bu kişiler hakkındaki suçlamaların uluslararası ve Avrupa ifade özgürlüğü standartlarına uygunluğu konusunda danışmanlık sağlamamız talep edilmiştir. Bu raporun, İstanbul 26. Ağır Ceza Mahkemesi'nde halen görülmekte olan davada davalılara dayanak oluşturacağını anlamaktayız.
2. Bu raporda, davalıların suçlandığı 3713 Sayılı Terörle Mücadele Yasası 3. ve 5. Sayılı Maddeleri ve Türk Ceza Kanunu 309/1, 311/1 ve 312/1 Sayılı Maddeleri kapsamındaki hükümlerin uluslararası ve Avrupa ifade özgürlüğü standartlarına uygun olmadığı kanaatindeyiz. Aynı şekilde, ARTICLE 19'un görüşü, davalılara yöneltilen suçlamaların ifade özgürlüğü hakkının kullanılmasına kanunsuz sınırlamalar getirdiği yönündedir. İddianamenin incelenmesinin ardından ARTICLE 19 davalılara yöneltilen suçlamaların asılsız olduğu ve Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 5. Maddesi'ne ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 18. ve 10. Maddelerine aykırı olarak, gazetecilere karşı yürütülen politik gerekçeli bir taciz kampanyası olduğu kanaatindeyiz.

ARTICLE 19'un ifade özgürlüğü ve ulusal güvenlik konusundaki uzmanlığı

ARTICLE 19, ifade özgürlüğü ve bilgi edinme özgürlüğü hakkındaki ilerici standartların uluslararası ve bölgesel seviyelerdeki gelişimini ve bu standartların ulusal yasal sistemlerde uygulanmasını destekleyen uluslararası bir sivil toplum kuruluşudur. ARTICLE 19, ifade özgürlüğünün yanı sıra, terörle mücadele, ulusal güvenlik, bilgiye

erişim ve protestolar konularında da bir takım standart düzenleyici belge ve politikalar üretmiştir. Bunun yanı sıra ARTICLE 19, düzenli olarak yurtiçi ve bölgesel insan hakları davalarına katılmakta ve ifade özgürlüğü hakkına etki eden mevcut kanunlar ve yasa teklifleri hakkında yorumda bulunmaktadır. Bunların arasında Johannesburg *Ulusal Güvenlik, İfade Özgürlüğü ve Bilgiye Erişim İlkelerinin yayınlanması*,¹ Birleşik Krallık², Tunus³ ve Rusya⁴ gibi ülkelerin ceza kanunlarındaki terör suçlarının analizi ve en son İngiltere ve Galler Temyiz Mahkemesi'nde görülen *Miranda* davası gibi kamuoyu tarafından iyi bilinen ulusal güvenlik davalarına katılım yer almaktadır.⁵

3. ARTICLE 19, Temmuz 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'a karşı düzenlenen darbe girişiminden bu yana Türkiye'deki ifade özgürlüğüne gösterilen saygıyı yakinen takip etmektedir. 31 Ağustos ile 2 Eylül 2016 tarihleri arasında ARTICLE 19 Türkiye'deki yazar, gazeteci ve basın kuruluşları ile dayanışma sergilemek üzere sivil toplum kuruluşlarından oluşan bir uluslararası heyetin İstanbul'a gelmesine öncülük etmiştir. Bu heyette, Danish PEN, Avrupa Gazeteciler Federasyonu, German PEN, Index on Censorship (Sansür İndeksi), My Media, Norveç Basın Kurumu, Norveç Gazeteciler Birliği, Norwegian PEN, PEN International, Sınırsız Gazeteciler Örgütü ve Wales PEN Cymru temsilcileri yer almıştır. Bunun sonucunda Eylül 2016'da *Türkiye'de Olağanüstü Hal: Medya Özgürlüğü Üzerindeki Etkisi raporu* yayımlandı.⁶
4. Bu bilirkişi raporu, ARTICLE 19'un yukarıda ana hatlarıyla anlatılan kapsamlı yasal analiz ve uzmanlığının yanı sıra, heyetin ziyareti sırasında yapılan mülakatlar ve gözlemlere de dayanmaktadır. Bizim görüşümüze göre, Ahmet Hüsrev Altan ve Mehmet Hasan Altan davası, Türkiye'nin uluslararası ve Avrupa insan hakları kanunu kapsamındaki ifade özgürlüğünün korunmasına olan bağlılığını sergilemesi için çok önemli bir fırsattır. Bu dava ayrıca, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a karşı düzenlenen darbe girişimi sonrasındaki Türk adalet sisteminin bağımsızlığı için de emsal bir dava niteliği taşımaktadır.
5. Bu bilirkişi raporunda ARTICLE 19 şu konulara değinmektedir: (i) ifade özgürlüğü ve terör suçları konusundaki temel uluslararası ve Avrupa standartları; (ii) davalıların suçlandığı hükümlerin bu standartlara olan uyumu ve (iii) davalılara karşı açılan soruşturmanın niteliği hakkındaki değerlendirmemiz.

I. İfade özgürlüğü ve terör suçlarına ilişkin geçerli uluslararası ve bölgesel standartlar

Genel ilkeler

6. Türkiye, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ('MSHİUS') ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ('AİHS') bir tarafıdır ve bu sözleşmeleri imzalamıştır. Aynı şekilde, MSHİUS'nin 19. Maddesi ile AİHS'nin 10. Maddesi kapsamındaki ifade özgürlüğü dahil olmak üzere bu sözleşmelerde kabul edilen haklar Türk Kanunları'nın kısmını oluşturur.
7. İfade özgürlüğü hakkı da Türk Anayasası'nda korunmaktadır (Madde 26). Buna ek olarak, Anayasa, AİHS'de yer alan temel hak ve özgürlüklerden birinin devlet

¹ ARTICLE 19, Johannesburg ulusal güvenlik, ifade özgürlüğü ve bilgiye erişim ilkeleri, 1996; <http://bit.ly/2rsyYd8>.

² ARTICLE 19, Birleşik Krallık: Uluslararası Adalet Divanı'na Terör Yasası Teklifi, Nisan 2006; <http://bit.ly/2rCFdpA>.

³ ARTICLE 19, Tunus: İnsan hakları ve terörle mücadele, Nisan 2016; <http://bit.ly/2qXjx5C>.

⁴ ARTICLE 19, Rusya: Ayrımcılık Kanunu Değişikliği, Temmuz 2007; <http://bit.ly/2qXoU4R>.

⁵ ARTICLE 19, Birleşik Krallık: Serbest konuşma özgürlüğü grupları Miranda davasına basın özgürlüğü için ödül kazandı, Ocak 2016; <http://bit.ly/1ODylvx>.

⁶ ARTICLE 19, Türkiye: "Olağanüstü halde haber yapamazsınız," Eylül 2016; <http://bit.ly/2qXQCys>.

makamlarınca ihlal edilmesi halinde her bireye Anayasa Mahkemeleri'ne başvurma hakkı garanti etmektedir (Madde 148).

8. Uluslararası ve Avrupa insan hakları yasaları kapsamında ifade özgürlüğü mutlak bir haktan ziyade, Devlet tarafından belirli koşulların sağlanması halinde yasalara uygun şekilde sınırlandırılabilen bir haktır.⁷ Bu koşullar, önerilen herhangi bir ifade özgürlüğü kısıtlamasına karşı incelenmesi gereken üç bölümlü bir analizden meydana gelmektedir.
 - **Kısıtlamanın yasalarda öngörülmesi gerekmektedir:** Buna göre kısıtlamanın, halka açık ve ulaşılabilir olan ve vatandaşların davranışlarını uygun olarak düzenlemeleri için yeterli bir kesinlik ile ifade edilen yasal bir dayanağının bulunması gerektirir.⁸
 - **Kısıtlamanın yasalara uygun bir amaca hizmet etmesi gerekmektedir.** Yasalara uygun amaçlar AİHS'nin 10. Maddesi, 2. Paragrafında ve MSHİUS'nin 19. Maddesi, 3. Paragrafında kapsamlı bir şekilde sıralanan amaçlardır.
 - **Kısıtlamanın demokratik bir toplumda gerekli olması gerekmektedir.** Bu koşul öncelikle, önerilen kısıtlamanın "toplumsal ihtiyacı giderme" koşulunu yerine getirip getirmediğine dair bir değerlendirme gerektirir.⁹ İkinci olarak da, konu hakkında alınan tedbirlerin amaca ulaşmada en az kısıtlayıcı araçlar olup olmadığı saptanmalıdır.
9. Bunun yanı sıra, Devletlerin "ayrımcılığa, düşmanlığa veya şiddete teşvik eden herhangi bir ulusal, ırksal veya dini nefretin savunulmasını" yasaklaması gerekmektedir (MSHİUS Madde 20(2)).¹⁰
10. Karşı çıkılan bir tedbirin ölçülülüğünü değerlendirmek, duruma ait belli gerçeklerin dikkatli bir şekilde hesaba katılmasını gerektirir. Değerlendirmede başlangıç noktası her daim, Devletin basın özgürlüğü dahil olmak üzere ifade özgürlüğü üzerindeki herhangi bir kısıtlamasını gerekçelendirme sorumluluğu olmalıdır.¹¹

Uluslararası ifade özgürlüğü ve ulusal güvenlik standartları

11. MSHİUS Madde 19 ve AİHS Madde 10 kapsamında ifade özgürlüğü hakkı ulusal güvenlik amaçlarıyla yasalara uygun olarak kısıtlanabilir ancak söz konusu kısıtlamanın yukarıda ortaya konan koşullara uygun olması gerekmektedir (paragraf 8).
12. Ayrıca, uluslararası yasalara göre Devletlerin teröre teşviki yasaklaması gerekmektedir¹² İnsan hakları ve terörle mücadele üzerinde çalışan eski BM Özel Sözcüsü, uluslararası insan hakları kanununa uyum sağlamaları için teröre teşvike ilişkin yasalara ait alt sınırların üzerinde durmuş ve yasaların şu şekilde olması gerektiğini ileri sürmüştür:
 - Tamamıyla terör niteliğindeki davranışların teşviki ile sınırlandırılmalı;
 - İfade özgürlüğünü, ulusal güvenlik, kamu düzeni ve emniyet veya kamu sağlığı ve ahlaki değerlerinin korunması için gerekenden daha fazla sınırlandırmamalı;

⁷ Bkz. MSH US Madde 19 (3) ve A HS Madde 10 (2).

⁸Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ("Avrupa Mahkemesi"), *The Sunday Times ile Birle ik Krallık arasındaki dava*, Ba vuru No. 6538/74, paragraf 49, 26 Nisan 1979.

⁹ Avrupa Mahkemesi, *The Observer ve Guardian ile Birle ik Krallık arasındaki dava*, Ba vuru No. 13585/88, paragraf 59, 26 Kasım, 1991.

¹⁰MSH US Madde 20(2)'nin yorumlanması konusunda bakınız özellikle BM HYK, ayrımcılık a, dü manlı a veya şiddete te vlik eden ulusal, ırksal veya dini nefretin savunulmasının yasaklanması hakkındaki Rabat Harekat Planı, ubat 2013, <http://bit.ly/1zk6n2S>.

¹¹Avrupa Mahkemesi, *Lingens ile Avusturya* arasındaki dava, Ba vuru No. 9815/82, paragraf 41, 8 Temmuz 1986.

¹²BM Güvenlik Konseyi Kararı 1624 (2005); <http://bit.ly/1SMOH9r>.

- Kanunlarca kesin bir dille ve terörü “övme” veya “yüceltme” gibi muğlak terimlerden arındırılmış bir şekilde tayin edilmeli;
- Teşvik edilen eylemin gerçekleştirileceğine dair gerçek (objektif) bir risk içermeli;
- Bir mesajın iletilme niyetini ve bu mesajın bir terör eylemi yürütülmesini teşvik etme niyetini açıkça belirtmeli ve
- “Yasadışı” teröre teşviki ifade ederek cezai sorumluluğun ortadan kalkmasına yol açan yasal savunma veya ilkelerin uygulamasını sürdürmelidir.¹³

13. Benzer şekilde, BM İnsan Hakları Komitesi terörü “yüceltmeyi” ve “övmeyi” cezalandıran yasaların, ifade özgürlüğüne karşı gereksiz ve uygunsuz bir müdahaleye yol açmayacak şekilde açıkça tanımlanması gerektiğinin altını çizmiştir.¹⁴

14. Ayrıca, “teröre teşvik” suçları yalnızca dar anlamda yapılandırıldığında ve yorumlandığında yalnızca demokratik bir toplumda gerekli olacaktır. *Johannesburg İlkeleri*¹⁵, bir ifade eyleminin, yalnızca yakında gerçekleşecek bir şiddeti teşvik etme niyetinde olan, bu tür bir şiddeti teşvik etme olasılığı olan ve konuşma ile bu tür bir şiddetin gerçekleşme olasılığı arasında doğrudan ve dolaysız bir bağlantı bulunduğu yasal güvenlik nedeniyle cezalandırılması gerektiğini belirtmektedir (İlke 6). BM Genel Sekreteri bu yorumlamayı desteklemiş ve şunları dile getirmiştir: “yasalar yalnızca doğrudan terör teşvikine karşı yasal tatbikat yürütmelidir bunun için de konuşmanın doğrudan bir suç oluşumunu teşvik etmesi, cezai bir işlemle sonuçlanmasının planlanmış olması ve cezai bir işlemle sonuçlanma olasılığının olması gerekmektedir.”¹⁶

15. Buna karşılık, bir devletin ulusal güvenliği tehdit ettiğini açıkladığı bir kuruluştan gelen veya bu tür bir kuruluş hakkındaki bilgileri yalnızca ileten ifadelerin kısıtlanmamalıdır.¹⁷ Bu anlamda, İnsan Hakları Komitesi şu kaniya varmıştır: “*terör eylemleri konusunda halkı bilgilendirmede medya kritik bir öneme sahiptir ve medyanın çalışma kabiliyetinin haksız yere kısıtlanmaması gerekir. Bu bağlamda gazetecilerin yasal faaliyetlerini yerine getirmekten dolayı cezalandırılmaması gerekir.*”¹⁸

AİHM ulusal güvenlik, “nefret söylemi” ve basın rolü içtihi

16. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), sözde terör eylemlerini içeren davaları incelerken genellikle farklı terminoloji kullanır. “Teröre teşvik” yerine Mahkeme “Şiddet müdafaası” ve “düşmanlığa teşvik”¹⁹ konseptleri üzerinde durur.²⁰ Bu davaların genellikle AİHM’nin “nefret söylemi” hakkındaki içtihiadının bir kısmını oluşturduğu düşünülmektedir. Özellikle Mahkeme, konu hakkındaki konuşma biçimi, etkisi ve yazarı dahil olmak üzere her bir davadaki bağlamın öneminin altını çizmiştir.

¹³ Teröre teşvik suçuna ait bir model A/ HK/16/51, paragraf 29-32’de sunulmuştur. Ayrıca bakınız “terör eylemlerini gerçekleştirmede halk provokasyonu” ile ilgili Avrupa Konseyi Terörün Önlenmesi Sözleşmesi Madde 5 ve AG T, “Terörün Önlenmesi ve teröre yol açan iddet çeren Aırıcılık ve Radikalik ile Mücadele” a.g.e. Sayfa 42.

¹⁴ HK, Genel Yorum 34, CCPR/C/GC/34, paragraf 46.

¹⁵ Johannesburg İlkeleri a.g.e. İlkeler söz sahibi olarak uluslararası insan hakları yasasını, ulusal güvenlik ile ilgili kili ifade özgürlüğü kısıtlamaları kapsamında yorumlamaktadır.

¹⁶ A/63/337, paragraf 62.

¹⁷ Johannesburg İlkeleri a.g.e., İlke 8.

¹⁸ Bkz. MSMH/C/GC/34, a.g.e.

¹⁹ A HM “teröre göz yummak” ifadesine başvurur. Bkz. *Leroy/Fransa*, no. 36109/03, 2 Ekim 2008.

²⁰ Bkz. özellikle ülkenin Güneydoğu bölgesindeki karı ıklık bağlamında Türkiye’ye karşı açılan birkaç dava örn. *Karata ile Türkiye arasındaki dava*, Ba vuru No. 23168/94, 1999-IV Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi; *Sürek/Türkiye arasındaki dava (No. 1)*, Ba vuru No. 26682/95, 1999-IV Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi; *Sürek ve Özdemir/Turkey*, Ba vuru No. 23927/94 & 24277/94, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 8 Temmuz 1999; ayrıca bkz. A HM, Mart 2017’de güncellenen nefret söylemi özeti: <http://bit.ly/1ezKRQE>.

17. “Şiddete veya düşmanlığa teşvik” olduğu iddia edilen bir malzemenin basın tarafından yayılmasına ilişkin davalarda AİHM’nin başlangıç noktası şudur: “diğer kamu yararı alanlarındaki konular hakkında olduğu kadar politik konular hakkında da bilgi ve fikirleri açıklamak [basının] görevidir. Basın yalnızca bu tür bilgi ve fikirleri açıklama görevine sahip değildir, halkın da bu bilgi ve fikirleri elde etme hakkı bulunmaktadır.”²¹ Bu nedenle, Mahkeme tekrar tekrar Türkiye’nin güneydoğusundaki durumlara ilişkin farklı bakış açıları konusunda bilgilendirilme haklarını, yetkililer için her ne kadar nahoş olsa da, kullanan halkın tarafında olmuştur.²²
18. Benzer şekilde AİHM, yasaklanmış bir örgütün bir üyesi tarafından verilen röportaj ve ifadelerin, bir gazetenin ifade özgürlüğüne müdahale edilmesini haklı çıkarmayacağını savunmaktadır. Buna devlet politikasını güçlü bir şekilde kötüleyen görüşleri içeren röportaj veya beyanlar da dahildir. Aynı ilkeler yasaklanmış örgütlere ait ifadelerin doğrudan yayınlaması için de geçerlidir.²³
19. Ancak bu durum, basını veya terör örgütlerini AİHM’nin araştırmasından muaf bırakmamaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere AİHM analizlerini, metnin bir bütün olarak ele alındığında şiddete teşvik ettiği düşünüldüğü düşünülmeceğine karar vermek amacıyla kullanılan kelimelere ve içerisinde yayımlandıkları bağlama dayandırmaktadır.²⁴
20. AİHM aynı zamanda özellikle muhalefetin veya basının haksız saldırılarına ve eleştirilerine diğer karşılık verme yollarının mevcut olduğu durumlarda “devletin cezai takibat kullanımında kısıtlama sergilemesini buyuran” “bir devlet tarafından zapt edilen güç konumunu” da ele almaktadır.²⁵

Olağanüstü Hâl

21. MSHİUS Madde 4 ile AİHS Madde 15 kapsamında Devletlerin –istisnai durumlarda, belirli haklarını koruma yükümlülüklerini askıya alma hakkı bulunmaktadır.²⁶ Askıya alma hakkının geçerli olabilmesi için bir takım maddi ve prosedüre dayalı koşulları sağlaması gerekmektedir. Özellikle:²⁷

- Askıya alma hakkı yalnızca savaş zamanında veya ulusun varlığını tehdit eden diğer olağanüstü hallerde kullanılabilir.
- Devlet, “yalnızca durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüde”, Sözleşme’de öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabilir; bunun içerisinde bu tedbirlerin koşulların gerekliliğini ve ölçülülüğüne uygun olma yükümlülüğü de dahildir.²⁸
- Yükümlülüklerle aykırı tedbirler, uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemelidir.
- Devletin yükümlülüklerle aykırı tedbirlere ilişkin resmi ve genel bir duyuruda bulunması gerekmektedir.
- Devletin benimsenen tedbirlere ve nedenlerine ilişkin bilgi vermesi gerekmektedir.
- Devletin ilgili tedbirlerin gerekliliği ortadan kalktığında sözleşme hükümlerinin geçerliğinin olduğuna dair bilgi vermesi gerekmektedir.

²¹Bkz. *Lingens/Avusturya, a.g.e.*

²²Bkz. *Özgür Gündem/Türkiye*, no. 23144/93, 16 Mart 2000, paragraf 60 ve 63.

²³Bkz. *Nedim Şener/Türkiye*, no. 38270/11, paragraf 115, 8 Temmuz 2014

²⁴Bkz. örn. *Süreke ve Özdemir / Türkiye*, rapor edilmemi dava [GC], no. 23927/94 ve 24277/94, paragraf 61, 8 Temmuz 1999.

²⁵Bkz. *Nedim Şener/Türkiye, a.g.e.*, paragraf 122.

²⁶ Ya ama hakkı, i kence, insanlık dıı ve a a ılayıcı muamele yasa ı, kölelik ve zorla çalı tırma yasa ı, kanunsuz ceza olmaz hükmü ve iki kez aynı suçtan yargılanmama veya cezalandırılmama hakkı dahil olmak üzere bazı haklar askıya alınamaz.

²⁷Bkz. A HS Acil Durumda Askıya Alma Özeti, ubat 2017; <http://bit.ly/1QodyRo>.

²⁸Bkz. MSH US, MSMH/C/21/Rev.1/Ek 11, paragraf 4 hakkındaki BM nsan Hakları Komitesi, Genel Yorum no. 29, <http://bit.ly/2rMJfxS>.

22. 25 Temmuz 2016'da Türkiye, Avrupa Konseyi Genel Sekreterini AİHS yükümlülüklerine aykırı tedbirler konusunda bilgilendirmiştir. Ancak görünen o ki, bu bilgilendirme sonrasında Türkiye'nin askıya aldığı maddelere ilişkin bilgilendirme yapılmamıştır.²⁹
23. Buna karşın Türkiye 11 Ağustos'ta BM Genel Sekreterini, MSHİUS kapsamındaki şu maddeleri askıya alacağına dair bilgilendirmiştir: Madde 2/3, 9, 10, 12, 13, 14, 17, 19, 21, 22, 25, 26 ve 27.³⁰

Haklara getirilecek kısıtlamaların sınırlanması

24. AİHS Madde 18 ile izin verilen kısıtlamalar “öngörüldükleri amaç dışında uygulanamaz.” Benzer şekilde MSHİUS Madde 5'e göre, Sözleşmedeki hiçbir hüküm herhangi bir Devlete, gruba ya da kişiye, bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerin herhangi birinin ortadan kaldırılmasına ya da bu Sözleşme'de öngörülmüş olandan daha geniş ölçüde sınırlanmasına yönelik herhangi bir faaliyete girişme ya da bu yönde bir harekette bulunma hakkını sağlar biçimde yorumlanamaz.
25. AİHM sınırlı sayıdaki davalarda, AİHS'nin 18. Maddesi ile diğer maddelerinin ihlalinin gerçekleştiği sonucuna varmıştır. Özellikle, Madde 18 şikayetlerine ilişkin ispat standardının bilhassa güç olduğunun altını çizmiştir.³¹ *Rasul Jafarov ile Azerbaycan* davasını AİHM, ünlü sivil toplum ve insan hakları savunucu olan başvuru sahibinin yakalanması ve tutuklanmasının politik gerekçeli olup olmadığı ve AİHS'nin 5. Maddesi ile birlikte 18. Maddesini ihlal edip etmediğine ilişkin incelemiştir (alıkoyma).³² Başvuru sahibi, yasadışı girişimcilik, büyük ölçekli vergi kaçakçılığı ve yetkinin kötüye kullanılması suçları ile suçlanmıştır. Madde 18 ile birlikte Madde 5'in ihlalinin bulunmasında AİHM aşağıdaki faktörlerin alakalı olduğuna karar vermiştir.³³
- Sivil Toplum Kuruluşlarının ve finansmanının gittikçe sertleşen ve kısıtlayıcı hale gelen yasal düzenlemelerinin genel durumu;
 - Yerel STK'ların ve başvuru sahibi dahil olmak üzere, liderlerinin, sürekli olarak dış menfaatlerin “beşinci kolu” olmakla suçlandığı, devlet yanlısı basında yayınlanan yüksek rütbeli yetkililerin sayısız ifadeleri ve makaleler;
 - En dikkat çeken Avrupa Konseyi olmak üzere, uluslararası kuruluşlarla insan haklarının korunması için işbirliği içerisinde olan tanınmış birçok insan hakları aktivisti, aynı şekilde tutuklanmış ve ağır cezalara yol açan ciddi suçlarla suçlanmıştır.

II. Uluslararası ve bölgesel ifade özgürlüğü standartlarına uyum sağlamayan geçerli Türkiye kanunu hükümleri

26. Bu davada sanıklar Türk Ceza Kanunun sırasıyla 309(1), 311 (1) ve 312(1) numaralı Maddeleri kapsamında “anayasal düzeni bozmaya teşebbüs etmek”, “Türkiye Büyük Millet Meclisini ortadan kaldırmaya veya Türkiye Büyük Millet Meclisinin görevlerini yapmasını engellemeye teşebbüs etmek” ve “hükümeti ortadan kaldırmaya veya hükümetin görevlerini yapmasını engellemeye teşebbüs etmek” suçları ile suçlanmaktadır.

²⁹ Bkz. Martin Scheinin, *Türkiye'nin AİHS hükümlerini askıya alması: Ne beklemeliyiz?*, 27 Temmuz 2016; <http://bit.ly/2sxjK1s>.

³⁰ Bkz. Martin Scheinin, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sözleşmeleri hükümlerini askıya alması: Son durum*, 18 Ağustos 2016; <http://bit.ly/2rYIvaQ>.

³¹ Bkz. örn. *Khodorkovskiy/Rusya*, no.5829/04, paragraf 256, 31 Mayıs 2011.

³² no. 69981/14, paragraflar 153-163, 17 Mart 2016

³³ a.g.e.

27. 3713 Sayılı Terörle Mücadele Yasasının 3. Maddesi kapsamında, yukarıda kararı verilen suçlar terör suçlarıdır. Bunun sonucunda, 3713 Sayılı Terörle Mücadele Yasasının 5. Maddesi kapsamında daha ağır bir şekilde (yarısı kadar) cezalandırılmakta ve diğer suçlardan farklı bir prosedür izlenerek yargılanmaktadır.
28. Sanıklar ayrıca, Türk Ceza Kanunu'nun 220. Numaralı Maddesi (6) kapsamında, "bir terör örgütünün desteği ile suç işlemek" suçuyla suçlanmıştır ("söz konusu örgütün üyesi olmamasına rağmen bir örgüt adına suç işlemek"). İddianamede ayrıca, silahlı bir örgütün üyesi olan bir kişinin 5 ila 10 yıl arasında bir hapis cezasına çarptırılabilirliğini ifade eden Ceza Kanunun 314. Maddesi (2)'ne de atıfta bulunulmuştur.
29. ARTICLE 19'un görüşüne göre, sanıkların iddianamelerine dayanak oluşturan hükümler uluslararası ve Avrupa ifade özgürlüğü standartlarını ihlal etmektedir:
- **Türk Ceza Kanunun 309 (1) Maddesi'ne göre** "Cebir ve şiddet kullanarak, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının öngördüğü düzeni ortadan kaldırmaya veya bu düzen yerine başka bir düzen getirmeye veya bu düzenin fiilen uygulanmasını önlemeye teşebbüs edenler ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası ile cezalandırılırlar." *Bizim görüşümüze göre, bu hüküm, tamamen geniş terimlere dayandırılmaktadır ve aynı şekilde açık bir şekilde ifade özgürlüğünün kısıtlanmasının "kanunda yazılı" olması gerektiği koşuluna uyum sağlamamaktadır. Özellikle, Türkiye'nin anayasal düzenini "ortadan kaldırmaya" veya "bu düzenin yerine başka bir düzen getirmeye" teşebbüs etmek için hangi suç unsurunun yer aldığı belirsizdir. Ayrıca, suçun oluşması için Türkiye'nin "anayasal düzenini" oluşturan hangi unsurların veya kurumların ortadan kaldırılması veya yerine başka bir kurumun getirilmesi gerektiği net değildir. Daha da önemlisi, hüküm, "cebir ve şiddet" kullanımının şiddeti "tahrik etme" veya "teşvik etme" unsurlarını içerip içermediğini açıkça belirtmemektedir. Her durumda, konuşmanın, "cebir ve şiddet" ile, bu kelimelerin sıradan anlamları dahilinde nasıl bir tutulabileceğini anlamak güçtür. Ancak, "cebir ve şiddet" yorumu mutlak bir ifade içermiş olsaydı, bu tür bir yorum keyfi olacak ve aslında neredeyse anlamsız olacak kadar geniş olacaktır. Her durumda, ağırlaştırılmış müebbet cezası, bu hükmün kapsamına bakıldığında, açıkça orantısızdır.*
 - **"Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ortadan kaldırmaya teşebbüs etmek":** Türk Ceza Kanununun 311.(1) Maddesi'ne göre "Cebir ve şiddet kullanarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ortadan kaldırmaya veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görevlerini kısmen veya tamamen yapmasını engellemeye teşebbüs eden herhangi bir şahıs ağırlatılmış müebbet hapis cezası ile cezalandırılacaktır." ARTICLE 19'un görüşüne göre, bu hüküm yukarıda sözü edilen 309. Madde (1) ile aynı yetersizliklerden mustarıptır. Büyük ölçüde belirsiz olan bu hüküm aynı zamanda MSHİUS'nin 19. Maddesi (3) ve AİHS'nin 10(2) Maddesi kapsamındaki yasallık koşulunu sağlamamaktadır.
- Üstelik *hangi maddi suç unsurunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin "görevlerini yapmasına" "engel" olarak görülebileceği de net değildir. "Cebir ve şiddet kullanarak" kelimelerinin kullanımı, suçun kapsamını bir şekilde azaltırken, iddianame konuşmayı bu suçun sınırlarına dahil etmiş gibi görünmektedir. Ancak, bu analiz doğru ise, yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin önünde protesto etmek bile potansiyel olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin "görevlerini yapmasına" – bu tür görevlerin yasa tasarılarını kabul etmeyi içerdiği ölçüde – "engel" olarak görülebilir. Doğrusu, Meclis'in görevlerinin bir tanımının olmayışı halinde, geniş çaptaki benzer yasal ve tehlikesiz eylemler de bu kapsama dahil edilebilir. Yukarıdaki ile aynı gerekçeden dolayı, bu tür bir yorumlama, hükmü tamamen isteğe bağlı*

kılarken, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası istemini de kapsamına bakıldığında açıkça orantısız kılar.

- **“Hükümeti vs. ortadan kaldırmaya teşebbüs etmek”**: Türk Ceza Kanunu’nun 312. (1) Maddesi uyarınca *“cebir ve şiddet kullanarak Türkiye Cumhuriyeti hükümetini ortadan kaldırmaya veya Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin görevlerini kısmen veya tamamen yapmasını engellemeye teşebbüs eden herhangi bir şahıs ağırlatılmış müebbet hapis cezası ile cezalandırılacaktır.”* Önceki suçlamalara benzer şekilde ARTICLE 19, Ceza Kanunu’nun 312(1) sayılı Maddesinin, MSHİUS’nin 19(3) Maddesi ve AİHS’nin 10(2) Maddesi kapsamındaki yasallık ve ölçülülük koşulunu sağlamadığı kanaatindedir. Nelerin hükümeti ortadan kaldırma veya hükümetin görevlerini yapmasına engel olma olarak sayılabileceği belirsizdir. “Cebir ve şiddet kullanarak” kelimelerinin tanım eksikliğine ilişkin kaygılarımızı yinelemekteyiz. Bu ifadenin, her türlü sağduyulu görüş dahilinde, kamu yararına ilişkin konuları bildirme eylemini hariç tutması gerekmektedir.

Ayrıca, önceki suçlamalar gibi, Madde 312 (1) kapsamında uygulanan cezanın, bu suçun inanılmaz geniş kapsamından dolayı orantısız olduğu görüşündeyiz.

- **“Bir terör örgütünün desteği ile suç işlemek”**: Türk Ceza Kanunu’nun 220 (6) sayılı Maddesi uyarınca *“ bir terör örgütü adına suç işleyen ancak söz konusu örgütün üyesi olmayan bir şahıs da söz konusu terör örgütünün bir üyesi olmak suçuyla cezalandırılacaktır. Bir terör örgütü üyesi olmanın cezası yarıya indirilebilir. Bu hüküm yalnızca silahlı örgütlere ilişkin geçerli olacaktır.”* ARTICLE 19’un görüşü, bu hükmün son derece belirsiz olduğu yönündedir. Özellikle, Madde 220 (6)’da sözü edilen suçun meydana gelmesi için hangi “suçun” bir “örgüt” adına işlenmesi gerektiği belirtilmemiştir. Ceza Kanunu’ndaki suçların sayısına bakıldığında, bu hükmün kapsamı şaşırtıcıdır. Ceza Kanunu’nun, Madde 214 (bir suç işlemeye teşvik etmek) veya Madde 215 (bir suç veya suçluyu yüceltmek) gibi sayısız hükmünün uluslararası ifade özgürlüğü standartlarını ihlal ettiği düşünüldüğünde bu durum oldukça endişe vericidir. Sonuç olarak, Madde 220 (6) terör dahil olmak üzere, kamu çıkarına ilişkin konular hakkındaki gazete yazılarının veya diğer ifadelerin yasalara uygun yayınlanmasını cezalandırmak üzere kullanılabilir. Bu durum, gazetelerin, şiddete veya nefrete teşvik etmedikleri sürece terör örgütleri tarafından yapılan ifadeleri müdahale olmaksızın yayımlayabilmelerini açıkça ifade eden AİHM’nin hukuk anlayışı ile tamamen zıt düşmektedir.³⁴

Üye olmayanların hapis cezasının, terör örgütlerinin gerçek üyelerine kıyasla yarıya indirilebileceği gerçeği, bu hükmün kapsamı göz önüne alındığında sınırlı destek sunar. Özellikle, olduğundan da daha orantısız hale getirir. Her koşulda, iddianamedeki Madde 314 (2)’e yapılan atıf, bir terör örgütü üyeliği kavramının yetersiz oranda tanımlandığını ve değişken olduğunu ileri sürer, bu durumda bireyler üye olmayarak ceza alırken bir indirimden yararlanmak yerine, çok çeşitli durumlarda üye olarak suçlanabilir ve cezalandırılabilirler. Tüm bu nedenlerden dolayı, Ceza Kanunu’nun 220 (6) Maddesi’nin hem MSHİUS’nin 19 (3) Maddesi ile hem de AİHS’nin 10 (2) Maddesi kapsamındaki yasallık ve ölçülülük koşullarına açıkça uyum sağlamadığı kanaatindeyiz.

30. Yukarıdaki analizlerimiz ışığında, ARTICLE 19, sanıklara yöneltilen suçlamaların MSHİUS’nin 19 (3) Maddesi ile hem de AİHS’nin 10 (2) Maddesi kapsamındaki ifade özgürlüğü üzerinde yasadışı bir kısıtlama yarattığı sonucuna varmaktadır.

³⁴Bkz. Nedim Şener/Türkiye, no. 38270/11, paragraf 115, 8 Temmuz 2014

III. Sanıklara yöneltilen suçlamalar, uluslararası ve bölgesel ifade özgürlüğü standartlarını ihlal etmekte olup, bir taciz kampanyası niteliği taşımaktadır

31. Yukarıdaki analizlerimize paralel olarak, ARTICLE 19, mevcut davadaki sanıkların eylemlerinin, suçlandıkları Ceza Kanunu ve Terörle Mücadele Yasası hükümlerini ihlal etmediğine inanmaktadır. Ayrıca, sanıklara yöneltilen suçlamaların, Temmuz 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'a karşı gerçekleştirilen darbe girişimi sonrasında ülkedeki gazetecilere ve diğer muhalif seslere karşı bir taciz kampanyasının parçasını oluşturduğunu düşünmekteyiz. Bizim görüşümüze göre, bu suçlamalar politik gerekçeli olmakla beraber, MSHİUS'nin 5. Maddesi ile AİHS'nin 18 ve 10. Maddesine aykırıdır. Bu sonuç, Türkiye'nin MSHİUS hükümlerini askıya alması ve AİHS hükümlerini askıya alma niyetinin bildiriminden bağımsızdır.

Sanıklara yöneltilen suçlamalar asılsızdır.

32. Sanıklar, Sayın Ahmet Altan ve Mehmet Altan kardeşler ve her ikisi de gazeteci ve yazardır. Gazetecilik mesleğinin dışında Ahmet Altan 2012'ye kadar *Taraf* gazetecisinin kurucu ortağı ve editörü görevini üstlenirken, Mehmet Altan bir akademisyendir.

33. Sanık Ahmet Altan'a yöneltilen suçlamaları desteklemek için davacı kanıt olarak aşağıdaki gazete yazılarını temel almaktadır:

- 12 Mayıs 2016 tarihinde yayınlanan "Mutlak Korku" başlıklı köşe yazısı. İddiaya göre bu yazı, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı Anayasa'yı ve farklı yasaları ihlal etmekle suçlamakta, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı hükümetin tüm organlarına hükmeden bir diktatör olarak varsaymakta ve siyasi hayatının sonuna geldiğini yazmaktadır. Özellikle, iddiaya göre yazıda şöyle diyor "Sanırım kötü bir piyesin son sahnesini seyrediyoruz. Bedeli biraz ağır oluyor ama...biteceğini bilmek gene de iyi."
- "Ezip Geçmek" isimli bir köşe yazısında sanık Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkiye'de bir iç savaşın çıkmasını istediğini iddia ediyor. Davacıya göre köşe yazısı, iddiaya göre Temmuz 2016'daki darbe teşebbüsünün arkasında olan terör örgütünü destekleyen sosyal ve siyasal bir kaos ortamı yaratmıştır. (Gülen hareketi)
- Sanık tarafından kaleme alınan ve 10 Temmuz'da yayınlanan "Montezuma" isimli bir köşe yazısında sanık Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı Aztek İmparatoru Montezuma'ya benzetmekte ve Cumhurbaşkanının askeri yönetimi yeniden kurmak isteyen ultra milliyetçilerin etkisi altında olduğunu ileri sürmektedir.

34. Davacının davası, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı eleştiren bu yazıların Temmuz 2016 darbesinin (girişiminin) halk tarafından beklendiği bir ortam yarattığıdır. Daha genel anlamda davacı, sanığın gazetede yayınlanan yazısının, özellikle 2010 yılındaki *Balyoz* davası gibi önceki davalarda, Gülen hareketine olan bağlantısını ve mevcut hükümete karşı bir propaganda yaratma eğilimi olduğunu doğrulamayı hedeflemektedir. Daha belirgin olarak, *Taraf* gazetesi, 2010 yılında birçok sayıda yalanlanmış belgeleri yayınlamakla suçlanmaktadır.

35. Mehmet Altan'a yöneltilen suçları desteklemek adına davacı aşağıdakileri temel almaktadır:

- Sanığın, yasaklanmış bir örgüt olan Gülen Hareketi'nin fikirlerini desteklediğini ve yaymayı amaçladığına kanıt olarak 17 Aralık 2010'da yayınlanan "*Balyozun* anlamı" isimli köşe yazısı.
- Sanığın Cumhurbaşkanı Erdoğan'a karşı gerçekleştirilen darbe teşebbüsünü analiz ettiği 20 Temmuz 2016 tarihinde yayınlanan "Türbülans" başlıklı yazı.

- Sanığın, darbe teşebbüsünün tek sorumlusunun Gülen Hareketi olduğunu sorgulayan ve hükümetin “haksız tasfiyeler” ile verdiği karşılığı eleştiren ifadeleri.

36. Buna ek olarak davacı, her iki sanığın da basın ayağı dahil olmak üzere Gülen ağının üst düzey üyeleriyle iletişimde olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca sanıkların, genel olarak Gülen hareketi üyeleri tarafından kullanılan Bylock adındaki bir uygulamayı kullanmış olabilecek kişilerle iletişim içinde olmalarının, terör bağlantılarını pekiştiren bir başka kanıt olduğunu belirtmektedir.
37. Sahip olduğumuz bilgiler ışığında, ARTICLE 19, yukarıda yer alan 32 - 34. Paragraflarda özetlenen köşe yazılarının yasalara uygun habercilik ve siyasi olaylar üzerinde fikirlerin ifade edilmesi niteliği taşıdığını düşünmektedir. Bizim görüşümüze göre, iddianamede de görüldüğü üzere, bu yazılar şiddete veya nefrete teşvik edebileceği düşünülen bir dil içermektedir. Bundan önceki kanıtların incelenmesinde, mahkemenin yukarıda ifade edilen basın özgürlüğü, “nefret söylemi” ve ulusal güvenlik hakkındaki detaylı standartları göz önünde bulundurması konusunda ısrar etmekteyiz. Özellikle, sanıkların gazete yazıları ile Temmuz 2016’daki darbe teşebbüsü arasında olası bir nedensel ilişki olmadığını düşünmekteyiz. Her durumda, sanıkların davacıların “cebir ve şiddet kullanarak” şeklinde ifade ettikleri suçlarla suçlandıklarını göz önünde bulundurmaktayız. Bizim görüşümüze, yalnızca gazetede köşe yazısı yayınlamak “cebir ve şiddet kullanımı” anlamına gelmemektedir. Aynı şekilde, sanıklara yöneltilen suçlar açık bir şekilde asılsızdır.
38. Ayrıca, araştırmacı gazeteciliğin uluslararası ve Avrupa insan hakları yasaları kapsamında özellikle yüksek korumadan faydalandıklarına dikkat çekmek isteriz.³⁵ Billhassa, gazetecilerin araştırmacı mesleklerini icra etmek için kaynaklarının gizliliğini koruma hakkı bulunmaktadır.³⁶ Kamu yararına ilişkin konularda haber sağlayabilmek için gazetecilerin olabildiğince çok çeşitli kaynaklar ile hatta terör örgütleri ile dahi iletişim kurabilmeleri gerekmektedir. Sadece terör örgütleriyle iletişim kurmak bu örgütlere destek vermek ile aynı kefiye konamaz. Benzer şekilde, hükümetin eleştirilmesi, Türkiye’de terör örgütleri olarak yasaklanmış muhalefet ve grupların politikalarına verilen bir destek anlamına gelmemektedir. Buna karşın, Gülen hareketinin, sanıkların iddia edilen basın ayağı ile iletişim kurduğu sırada yasaklanmış bir terör örgütü olmadığını belirtmek isteriz. Sanıkların, işledikleri sırada suç oluşturmaman eylemlerinden dolayı cezalandırılması kendi içerisinde MSHİUS’nin 15 Maddesi ile AİHS’nin 7. Maddesi kapsamında ciddi sorunlara yol açacaktır (Kanunsuz ceza olmaz ilkesi). Tüm bu nedenlerden dolayı, Mahkemeye sunulan kanıtların sanıklara yöneltilen suçlamalara dayanak oluşturmadığına inanmaktayız.
39. Kısacası, ARTICLE 19, sanıklara yöneltilen suçlamaların asılsız olduğuna ve ifade özgürlüğü haklarına yapılan keyfi bir müdahale olduğuna inanmaktadır.

Sanıklara yöneltilen suçlamalar bir taciz kampanyası niteliği taşımaktadır.

40. ARTICLE 19, ayrıca, sanıklara yöneltilen suçlamaların ülkedeki gazetecilere ve diğer muhalif seslere karşı bir taciz kampanyasının parçasını oluşturduğunu düşünmektedir. Bizim görüşümüze göre, bu suçlamalar politik gerekçeli olmakla beraber, MSHİUS’nin 5. Maddesi ile AİHS’nin 18 ve 10. Maddesi ile çatışmaktadır.
41. Cumhurbaşkanı Erdoğan’a karşı Temmuz 2016’da gerçekleştirilen darbe girişiminden bu yana, aralarında Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komisyonu Üyesi³⁷ ve BM ifade

³⁵ Mosley/Birle ik Krallık, no. 48009/08, paragraf 129, 10 Mayıs 2011.

³⁶ Goodwin/Birle ik Krallık, no. 17488/90, paragraf 39, 27 Mart 1996.

³⁷ Nils Muilnieks, Türkiye’de İnsan Hakları, Euronews, 10 Mart 2017; <http://bit.ly/2mVXDBo>.

özgürlüğü Özel Sözcüsünün bulunduğu birkaç uluslararası kuruluş³⁸Türkiye’de basın durumuna ilişkin endişelerini dile getirmiştir.

42. Yukarıda da belirtildiği üzere, sanıklar yalnızca Türkiye’deki siyasi durum üzerinde yorumda bulundukları gazete yazılarını yayınlamıştır. Görüşleri hükümete karşı olmasına rağmen, bu alandaki Avrupa hukuku ve uluslararası ifade özgürlüğü standartları anlamında şiddet veya nefrete teşvik etmemişlerdir.
43. Ayrıca “Bir hükümet tarafından zapt edilen güç konumu, hükümetin cezai takibat kullanımında, özellikle muhalefetin veya basının gerekçesiz saldırıları ve eleştirilerinin bulunduğu durumlarda, sınırlama göstermesi gerektiğini” ifade eden AİHM hukuk bilimini yinelemekteyiz.³⁹
44. Sanıkların yalnızca Türkiye’deki siyasi durumlar hakkında yorumda bulundukları gazete yazılarını yayınlamaktan dolayı ağırlatılmış müebbet hapis cezasına çarptırılmaları tamamıyla orantısızdır ve büyük bir adli hata niteliği taşımaktadır. Ayrıca, Türk vatandaşlarını, kamu yararına ilişkin bilgileri edinme hakkından da mahrum bırakmaktadır.
45. Bizim vardığımız sonuç, Türkiye’nin MSHİUS hükümlerini askıya almasından veya AİHS hükümlerini askıya alma niyetlerini bildiriminden bağımsızdır. Yukarıda da belirtildiği üzere, uluslararası ve Avrupa insan hakları yasası, olağanüstü hal durumunda alınması gereken tedbirlerin “yalnızca durumun gerektirdiği ölçüde” ve orantılı olabileceği konusunda açık ve nettir. Bu durum, davalıların yargılanmasında kesinlikle dikkate alınmamıştır.

Sonuç

46. Yukarıdakiler ışığında, ARTICLE 19, sanıklara yöneltilen suçlamaların ve bu suçlamaların temel aldığı mevzuatların Türkiye’nin özellikle ifade özgürlüğü hakkı olmak üzere, uluslararası insan hakları kapsamında yükümlülüklerini yerine getirmediği kanısına varmıştır. Bununla beraber, bu suçlamalar MSHİUS Madde 19 (3) ile AİHS Madde 10 (2) kapsamındaki ifade özgürlüğü hakkına yasadışı bir kısıtlama getirmektedir. Ayrıca sanıklara yöneltilen suçlamaların MSHİUS’nin 5. Maddesi ile AİHS’nin 18 ve 10. Maddesini ihlal eden bir taciz kampanyası niteliğinde olduğunu düşünmekteyiz.

ARTICLE 19
Free Word Centre
60 Farringdon Road
London EC1R 3GA

5 Haziran 2017

Gabrielle Guillemin
Kıdemli Adli Memur

ARTICLE 19: Küresel İfade Özgürlüğü Kampanyası

³⁸ Bkz. ifade özgürlüğü konusunda BM Özel Sözcüsü, Türkiye ziyareti (14-18 Kasım 2016), Ön sonuçlar ve gözlemler; <http://bit.ly/2rN8rEk>.

³⁹ Bkz. Nedim Şener/Türkiye, a.g.e., paragraf 122.

